

PRINCIP IGNORANTIA LEGIS NEMINEM EXCUSAT A JEHO MÍSTO V DNEŠNÍ DOBĚ

MARIÁN ROZBORA

Právnická fakulta Masarykovy univerzity

Abstract in original language

Princip Ignorantia legis neminem excusat je nástrojem vymahatelnosti práva. Nikdy však nebyl bezvýjimečný. Vývoj společnosti nás nutí poohlédnout se, zda má být princip skutečně platný i nadále, resp. jak odstranit nežádoucí důsledky, popřípadě též, jak nastavit tomuto principu vhodné podmínky. Striktní uplatňování principu za účelem vymáhání práva působí kontraproduktivně, když dochází ke ztrátě legitimacy zákonodárce.

Key words in original language

Ignorantia legis neminem excusat, vymahatelnost práva

Abstract

The principle „Ignorantia legis neminem excusat“ is a tool for law enforcement. Never, however, was not unconditional. Development of society we must look to whether the principle still really valid, respectively how to remove undesirable consequences, and where appropriate, how to set appropriate conditions this principle. Strict application of the principle for law enforcement purposes is counterproductive when there is a loss of legitimacy of the legislature.

Key words

Ignorantia legis neminem excusat, law Enforcement

1. ÚVOD

Je obecně známo (a nejen v rámci právnické – odborné veřejnosti), že neznalost práva neomlouvá. Ve společnosti tento princip vystupuje v roli velmi významného předpokladu pro uplatňování samotného práva a jeho významu coby normativního systému. Jedním ze základních znaků práva je totiž jeho vynucení příslušnou autoritou a účel právních norem (např. účel, proč je vůbec jednotlivý právní předpis vytvořen) je naplněn tehdy, pokud jsou právní normy skutečně dodržovány (ať už vědomě, či nikoli). Teorie míru takového respektování právních norem charakterizuje jako efektivitu.¹ Jde tedy ve své podstatě o sociologické zdůvodnění podstaty tohoto právního principu.

¹ Harvánek, J.: Teorie práva. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 170

Lze tak shrnout, že tento princip má nesmírný význam pro stanovení právních následků a především právní odpovědnosti.² Princip „Ignorantia legis neminem excusat“ je spojen s velmi podobným principem „Ignorantia iuris nocet“, což je v podstatě jeho mutace. K těmto principům doktrína poznamenává: „Ignorantia iuris nocet "neznalost práva škodí", také "omyl v právu neomlouvá". Nejen úplná, ale i částečná neznalost právní normy na straně subjektu je pro posuzování platnosti právního jednání, nebo odpovědnosti za jednání protiprávní, irelevantní. Toto pravidlo je také stručně označováno jako "error iuris" omyl v právu. Uvedená zásada je odvozena z výroku římského právníka z počátku 3. stol. n. l. Iulia Paula "Regula est iuris quidem ignorantia cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocet" - "Existuje pravidlo, že neznalost práva každému škodí, neznalost skutku neškodí" (Digesta 22, 6, 9, pr.)...“³

Dle mého názoru ovšem existují důvody, které znemožňují naplnění tohoto principu. Nadto při zkoumání právního řádu můžeme nalézt jevy, jež nás povedou k závěru, že právní řád tento princip obsahu (ať už výslovně, či alespoň mlčky), přičemž ale na druhé straně lze nalézt případy, které spíše vedou k závěru, že právní řád tento princip popírá. Ostatně právě z tohoto důvodu hovořím o předmětných sentencích jako o „principech“, a nikoli „maximách“, neboť „přínejmenším“ nelze ověřit jejich naprostou platnost.

Na následujících řádcích se proto pokusím uchopit tuto problematiku z hlediska historického vývoje. Těžištěm ovšem bude samotné uchopení otázky v podmínkách českého právního řádu, přičemž se domnívám, že lze alespoň vystopovat typizované případy, které relativizují přítomnost předmětného principu.

2. HISTORICKÝ VÝVOJ

2.1 ŘÍMSKÉ PRÁVO

Historický vývoj principu popsal již Richard Zimmermann ve své práci „The Law of Obligations – Roman Foundations of the Civilian Tradition“, a proto budu vycházet z jeho závěrů. Zimmermann s odkazem na názor Labea píše: „Jeví se, že původně bylo považováno za samozřejmé, že římský občan by měl znát zákon, vždyť až do dnů Cicera se školáci museli učit znění dvanácti tabulí zpaměti. Nicméně do té doby ius civile, jak je uvedeno v této úctyhodné kodifikaci, bylo pokryto řadou jednotlivých předpisů, jakož i řadou prétorského práva. Labeo tudíž omezuje předpoklad pro ty, kteří měli snadno dostupné právní poradenství, nebo kteří byli sami činní v právu. Od laika lze jen stěží očekávat, že se sám zorientuje (nalezne svou vlastní cestu), ať už

² Srov. Gerloch, A. In Hendrych, D. a kol.: Právnícký slovník. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 277

³ Skřejpek, M. In Hendrych, D. a kol.: Právnícký slovník. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 277

v *ius honorarium*, nebo ve výkladu *ius civile* podávaném právníky. Argument *Neratia* v *Digestech* (22, 6, 2) se proto zdá být poněkud nerealistický: *error in iure* (na rozdíl od *ignorantia facti*) je irelevantní, protože zákon může a měl by být definitivní ...⁴ Toto Zimmermann uzavírá myšlenkou: „V případě, že právo není (pro laika) chybou zákona (snadno) určitelné, je možné považovat omyl za omluvitelný.“⁵ Přitom však výslovně upozorňuje na striktní ohraničení institut omylu ve vztahu k právu v případech specifických recentních právních předpisů, což lze též vystihnout sentencí, která jakoukoliv omluvitelnost neznalosti práva vylučovala: „*Leges sacratissimae, quae constringunt omnium vitas, intellegi ab omnibus debent*“ – „Nejposvátnější zákony, které jsou vázány na životy všech, je třeba umět všechny.“ (Paulus Dig. 22, 6, 9 pr.)

Prakticky veškeré učebnice jsou za jedno v tom, že jistá skupina osob byla vyňata z aplikace tohoto principu. Šlo především o ženy, vojáky, děti do 25 let a tzv. *rustiky* (lidé sklíčený venkovskou jednoduchostí).⁶ Jeví se vhodné poukázat na jistou propojenost výjimek z principu neznalosti práva s omezením, či okleštěním právní subjektivity jmenovaných skupin.⁷ Na druhé straně se však sluší upozornit, že v římském právu se uplatňoval taktéž princip „*Nec stultis solere succurri, sed errantibus*. - Nikoli hloupým je třeba pomáhat, nýbrž mýlícím se. (Paulus Dig. 22,6,9,5)“, neboť vzájemné propojení dokazuje, že římské právo nechránilo hloupost osob, ale chránilo toliko mýlící se osoby. Ačkoliv tedy princip „*Ignorantia legis neminem excusat*“ nebyl ani v dobách římského práva striktním (nekompromisním) pravidlem, je si nezbytné uvědomit, že se nechrání neznalost ve smyslu hlouposti, ale neznalost spočívající v omylu, což Zimmermann uzavírá tím, že aplikace principu „závisí do značné míry na tom, co se dá důvodně od osob v souladu s právem předpokládat (očekávat).“⁸

2.2 MODERNÍ PRÁVO

Problematika „*Ignorantia legis neminem excusat*“ trápila mnoho právníků taktéž po období římského práva. „Glosátoři nepovažovali za

⁴ Zimmermann, R.: *The Law of Obligations – Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape Town, Wetton, Johannesburg: Juta and Co, Ltd, 1992, s. 605

⁵ Zimmermann, R., op. cit., s. 605

⁶ Srov. Skřejpek, M. In Hendrych, D. a kol.: *Právní slovník*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 277, nebo Zimmermann, R., op. cit., s. 606

⁷ Kincl, J. In Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M.: *Římské právo*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 55 a násl.

⁸ Zimmermann, R., op. cit., s. 606

hodnou právní ochrany takovou osobu, která právo neznala. Naopak morální teologové byli poněkud mírnější, když argumentovali, že právní norma může vázat pouze ty, kterým je známa.“⁹ Šlo tedy o značný názorový rozptyl, který našel odraz ve „slavném“ ustanovení § 2 ABGB z roku 1811.

V ust. § 2 ABGB se dočteme, že: „Jakmile byl zákon řádně vyhlášen, nemůže se nikdo omlouvat, že mu nebyl znám.“ Není pochyb o tom, že předmětné ustanovení zákona je právě reakcí na nejružnější pohledy na předmětný princip, a to i navzdory tomu, že takovéto ustanovení nenalezneme ve filozoficky přepracovaném francouzském Code Civil z roku 1804. V každém případě lze na ust. § 2 ABGB nahlížet – alespoň na první pohled – jako na nekompromisní pravidlo. Ačkoliv (v § 2 ani nikde jinde) ABGB „výslovně“ nestanovuje výjimky, lze se v komentářové literatuře z roku 1935 dočíst, že „v několika málo případech připouští občanský zákoník tzv. právní omyl... Jako případy právního omylu uvádějí se zpravidla §§ 326, 572, 876 a 1431.“¹⁰ Lze poukázat též na skutečnost, že i francouzský CC upravoval otázku „omylu“, kdy bylo též možno hovořit o omylu právním (např. §§ 1109, 1110). Norma vyjádřená v ust. § 2 ABGB byla rovněž relativizována v kontextu náhrady škody, neboť tato byla v režimu ABGB determinována zaviněním, což znamenalo, že se škoda „zásadně má nahradit jen tehdy, je-li zaviněna“.¹¹ Přitom autoři komentáře pro účely stanovení zaviněné neznalosti zákona odkazují na část ust. § 1297: „každý, kdo má užívání rozumu, je schopen takového stupně péle a pozornosti, jakého může být použito při obvyčejných schopnostech“.

Vývoj doktríny se pochopitelně nezastavil u ABGB, přičemž výrazným pozdějším počinem je německý BGB z roku 1896, který obdobné ustanovení jako § 2 ABGB neobsahoval. Zimmermann poznamenává, že „Mnoho autorů 19. století opětovně přijalo poněkud skeptičtější přístup, že by široká veřejnost mohla znát právo, a BGB nerozlišoval mezi error facti a error iuris (stavěl je na roveň).“¹² Pochopitelně se nemůže domnívat, že tímto byla otázka s konečnou platností vyřešena.

3. SOUČASNÉ ČESKÉ SOUKROMÉ PRÁVO

Předně je nutno upozornit, že ani v českém soukromém ani veřejném právu není princip „Ignorantia...“ výslovně zakotven, nicméně s tímto

⁹ Zimmermann, R., op. cit., s. 608

¹⁰ Sedláček, J. In Rouček, F., Sedláček, J. a kol. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému. Praha: Nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 89, reprint původního vydání nakladatelství CODEX Bohemia, s.r.o. v roce 1998

¹¹ Sedláček, J., op. Cit., s. 89

¹² Zimmermann, R., op. cit., s. 609

jak doktrína, tak i aplikační praxe pracuje. Možná by jej bylo možno dovodit z ústavního práva, neboť omezení svobody jednotlivce váže na zákon (obecně čl. 2 LZPS), přičemž jako podmínku aplikovatelnost zákona jmenuje toliko jeho řádné vyhlášení (čl. 79 Ústavy ČR). O podmínce „znalosti“ zákona (či spíše o bezvýznamnosti neznalosti zákona) ovšem výslovně pojednáno není, a tudíž nelze z hlediska juristického podat jednoznačný kategorický závěr. Z hlediska práva pod-ústavního bychom tento princip mohli dovodit z oblasti práva trestního, protože trestní kodexy vycházejí ze zásady trestnosti jednání rozporných se zákonem, a pouze jako jednu ze specifických výjimek stanovují případy, kdy osobě nebylo právo známo (tzv. právní omyl). Jinými slovy jde o legislativně-technickou konstrukci, kdy neznalost je pouze výjimkou z jinak obecné konstrukce znalosti. Lze tak obecně uzavřít, že se v českém právu princip „Ignorantia ...“ uplatňuje.

Účelem tohoto příspěvku má ovšem být spíše poukázat na případy, kdy se předmětný princip neuplatňuje. Na prvním místě je nepochybně otázka omylu, resp. užití institutu „omylu“ v právním textu. Pojem „omyl“ v civilních předpisech (např. § 49a ObčZ, či § 331 ZPr) totiž není dále diferencován na omyl právní, či omyl faktický, a proto se lze ztotožnit s již prezentovaným názorem, že v sobě zahrnuje oba případy.

Dalším případem, kdy se lze setkat se zpochybněním platnosti sentence „Ignorantia...“, je oblast podmínění právních účinků tím, zda je osobě něco známo (zda o něčem ví). Ve své podstatě jde o zrcadlovou konstrukci právního omylu. Lze poukázat na ust. § 558 věta druhá ObčZ: „U promlčeného dluhu má takové uznání tento právní následek jen věděl-li ten, kdo dluh uznal, o jeho promlčení.“ K tomu komentářová literatura poznamenává, že: „Pokud dlužník o promlčení nevěděl, jeho uznání dluhu tento právní následek nemá. Nezáleží na tom, zda dlužník o promlčení nevěděl z důvodu neznalosti právní úpravy promlčení nebo z důvodů jiných (i skutkových).“¹³

Předmětná problematika je taktéž spojena s otázkou subjektivní odpovědnosti, neboť tato je založena na zavinění. Jde prakticky o to samé, jako v případě trestního práva, neboť nepříznivý právní následek (sekundární právní povinnost) může nastat pouze tehdy, pokud zákon byl osobě znám. V českých zeměpisných šířkách jde ostatně i o jistou právní tradici (viz. ABGB).

Otázka právního omylu (či snad obecněji neznalosti zákona/práva) má výrazný význam v rámci zásady ochrany dobré víry, protože pojem „dobré víry“ ve svém psychologickém smyslu představuje nezaviněnou neznalost. Nemusí to totiž vždy být vina osoby, že tato nezná právo (zákon). Institut dobré víry je přitom v českém právu řešen zejména v oblasti věcných práv, zejména v rámci institutů vydržení a držby. Je nutno především upřít pozornost na ust. § 130

¹³ Škárová, M. In Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol.: Občanský zákoník II. komentář. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 1637

odst. 1 věta první ObčZ, jenž stanovuje, že: „Je-li držitel se zřetelem ke všem okolnostem v dobré víře o tom, že mu věc nebo právo patří, je držitelem oprávněný.“ K těmto otázkám Jiří Spáčil (předseda vlastnického senátu Nejvyššího soudu v ČR) ve své práci z počátku roku 2000 poznamenal, že je potřeba kumulativního naplnění dvou znaků: „držitel je v dobré víře“, a to „se zřetelem ke všem okolnostem“. Z tohoto důvodu, i když Spáčil právní omyl v kontextu institutu držby připouští, tak na druhé straně zdůrazňuje: „Je zřejmé, že z textu zákona vyplývá, že oprávněná držba se nemůže zakládat na omylu držitele, kterému se mohl při normální opatrnosti vyhnout. Je třeba zdůraznit, že jde o opatrnost normální, obvyklou, posuzovanou z objektivního hlediska. Platné právo neumožňuje učinit závěr, že míru opatrnosti lze posuzovat ze subjektivního hlediska, tedy podle individuálních poměrů držitele. Při posuzování dobré víry je tedy třeba klást na každého držitele stejné nároky bez ohledu na jeho duševní vyspělost, vzdělání, životní zkušenosti apod. Je skutečností, že nezletilí a osoby, jejichž způsobilost k právním úkonům je omezena, případně jsou jí zbaveni zcela, jsou pod zvláštní ochranou zákona. To však na shora uvedených závěrech nic nemění. Je třeba vyjít ze skutečnosti, že uchopení se držby není jen faktickým činem, ale je i projevem vůle, neboť předpokládá držební vůli (animus possidendi). Pokud tedy jsou tyto osoby v konkrétním případě způsobilé k nakládání s majetkem, mohou se též uchopit jeho držby a je třeba je posuzovat jako kohokoliv jiného. Nejsou-li způsobilé nakládat s majetkem, je jejich vůle právně bezvýznamná a nemohou držby nabýt jinak, než prostřednictvím zástupce...“¹⁴ Omluvení se neznalostí zákona (práva) proto autor omezuje na případy nejasného znění zákona (což například demonstruje na otázce nesprávném výkladu starých právních předpisů, který reálně hrozí v restitučních sporech), přičemž výslovně píše, že: „Pouhá neznalost jinak jasného a nepochybného ustanovení zákona omluvitelná není, neboť při zachování obvyklé opatrnosti se předpokládá, že každý se seznámí se zákonnou úpravou právního úkonu, který hodlá učinit... Je tedy zřejmé, že postup některých soudů, které při zkoumání předpokladů vydržení zjišťují životní zkušenosti účastníků (např. zkušenosti s převodem nemovitostí), je nesprávný. Takové zkoumání sice může vést ke zjištění, že účastník byl vzhledem ke své zkušenosti dobré víře, nemůže však jít o „dobrou víru vzhledem ke všem okolnostem“, jako předpokládá vydržení.“¹⁵ Vzhledem k funkci autora, když tento je předsedou senátu Nejvyššího soudu ČR, není překvapením, že přesně tyto myšlenky našly svůj odraz v dobové judikatuře (srov. rozhodnutí sp. zn. 22 Cdo 536/2000, 22 Cdo 490/2001, 22 Cdo 929/2001, 22 Cdo 428/2007, 22 Cdo 3000/2008, 22 Cdo 4881/2008, 22 Cdo 1665/2009, 28 Cdo 2603/2010), kdy jednotlivé právní věty doslovně odpovídají závěrům časopiseckého příspěvku.

¹⁴ Spáčil, J. Neznalost zákona, právní omyl a oprávněná držba. Právní rozhledy, 2000, č. 5., s. 190

¹⁵ Spáčil, J., op. Cit., s. 191

4. DŮVODY POPÍRAJÍCÍ PRINCIP „IGNORANTIA LEGIS NEMINEM EXCUSAT“

4.1 O DŮVODECH OBECNĚ

Z uvedeného se tak podává, že s principem „Ignorantia legis neminem excusat“ se v českém právním prostředí (s důrazem na soukromé právo) zachází tak, že tento princip je implicitně zakotven, a proto je jeho vyžadování odůvodněné. Princip představuje obecné pravidlo, které je sice někdy potlačeno, nicméně jednotlivé případy jsou tak ojedinělé a jsou natolik restriktivně vykládány, že popření principu je záležitostí naprosto zcela ojedinělých případů, které se v praxi v podstatě ani nevyskytují.

Zde se proto pokusím soustředit několik typizovaných situací, které přece jenom uplatnění principu „Ignorantia legis neminem excusat“ poněkud relativizují. Jednak jde o otázky, které v osobě vyvolávají otázky, zda je samotný princip v dnešním českém právu spravedlivý. Z důvodu snahy o ucelenost pojednání nejsou stranou ponechány ani velmi výrazné případy související se samotným naplněním znaků závaznosti právní normy (např. řádná promulgace zákona). V neposlední řadě však jde o pokusy odhalení přístupu zákonodárce k právnímu povědomí a znalosti zákona jako takovému. Tyto oblasti lze pracovně členit do čtyř základních skupin: a) technické problémy; b) kvantitativní aspekt právního řádu; c) kvalitativní problém právního řádu; d) přístup zákonodárce k právnímu povědomí.

4.2 TECHNICKÉ PROBLÉMY

Jde o otázky související spíše s otázkou (bez)vadnosti promulgace právních předpisů. I když nejde o samotné těžiště mého příspěvku, neboť absence řádné promulgace znemožňuje již samotnou závaznost právní normy a nejde o otázku samotné neznalosti zákona, tak si dovoluji upozornit na nejzávažnější případy, kdy promulgace formálně řádná je, ale problém spočívá spíše ve faktickém naplnění účelu promulgace.

Jednak jde o případ faktické retroaktivity, kdy zákonodárce bez legitimního důvodu neponechá dostatečnou legisvakanční lhůtu osobám (adresátům právních norem), aby se s novou právní úpravou seznámil. Bohužel se stávají běžnými případy, kdy jsou ve Sbírce zákonů na samotném konci roku (zpravidla 30. prosince) zveřejněny rozesláním jednotlivé zákony. Adresát se tak s nimi má možnost „fakticky“ seznámit až s odstupem několika dnů po nabytí účinnosti. Dle mého názoru předmětné mezidobí by eventuelně nutně nemuselo být kryto principem „Ignorantia...“.

Dalšími takovými technickými případy jsou otázky úplných znění zákonů, kdy bohužel zákonodárce ke zveřejnění takovýchto

nepřístupuje často. Lze od osoby spravedlivě vyžadovat, aby se orientovala ve spleti zákonů a často desítek novelizací příslušného zákona? Každý přitom nedisponuje licenci k automatizovaným systémům právních informací. Přitom ani samotný zákonodárce toho zjevně schopen není, což dokládá další „technický problém“ spočívající v rezignaci na opravu písařských pochybení. Na poli soukromého práva je známým případem novelizace zákonem č. 443/2006 Sb., který hovoří o změně ust. § „151 písm. p)“ občanského zákoníku. Problém je ovšem tom, že občanský zákoník žádné takové ustanovení nemá, nanejvýš má ust. § „151p“ ObčZ. Pokud neměl zákonodárce za cca. pět let „čas“ pochybení napravit, lze spravedlivě po osobě vyžadovat, aby toto ustanovení znala?

4.3 KVANTITATIVNÍ PROBLÉM PRÁVNÍHO ŘÁDU

Dalším významným aspektem, který znemožňuje orientaci v právu, resp. jeho znalost, je otázka kvantitativní. I když bychom se možná optikou českého právního prostředí po roce 1989 mohli domnívat, že stát postupně ponechává osobě čím dál více prostoru, obecný trend je ve skutečnosti opačný.¹⁶ Společnost se v důsledku pokroku neustále stává složitější. Rovněž z pohledu na právo jako určení vzájemných vztahů mezi osobami je nutno dovodit, že je situace neustále složitější, neboť se populace neustále zvětšuje (aktuálně sedm miliard), což zprostředkovaně taktéž vede k otevírání nových témat (přírodní a potravinové zdroje, životní prostředí, snižování energetické náročnosti osob apod.). Nepochybně tak jsou legitimní důvody, proč se rozrůstá i samotný právní řád.

Měli bychom být však realisti a poukázat na skutečnost, že zákonodárce vytváří i právní normy zcela zbytečné a neodůvodněné stavem společnosti. Samozřejmě jde o otázku, na kterou vždy v jednotlivém případě můžeme mít odlišné názory. Nicméně dle mého názoru jde např. o právní normu stanovící povinnost vyrábět samozhasívací tabákové výrobky – cigarety. Snaha zamezit eventuální požárům asi není dostatečným důvodem vytvářením nové právní normy, což lze glosovat poznámkou některých senátorů: „V Česku se také každý rok několik lidí utopí ve vaně. Co vymyslí EU v tomto případě?“¹⁷ Takovýto přístup zákonodárce má jediný důsledek: vzniká neuvěřitelné množství právních norem, které neumožňují dostatečnou orientaci ani samotným právníkům, ne to laikům.

Vedle takovýchto populistických výtvorů zákonodárce je značná rozsáhlost právního řádu rovněž zapříčiněna absencí vymezení

¹⁶ Obdobně Filip, J.: Ústavní právo České republiky. 4. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 30

¹⁷ Citováno dle článku Michaely Kabátové: A teď budeme kouřit nesmysly EU... Lidové noviny ze dne 25. října 2011, s. 4.

univerzálních právních norem a koncepčního řešení otázek. Lze poukázat na kazuistickou úpravu nejrůznějších lhůt k podání opravných prostředků v právním řádu, kterou si nemůže zapamatovat snad ani žádný právník. Rovněž lze poukázat na naprosto zbytečnou vícekolejnost justice, kdy otázky věcné příslušnosti dle občanského soudního řádu, či rozlišování správního soudnictví dle občanského soudního řádu od toho podle soudního řádu správního má v podstatě jediný důsledek: potřebu, aby se těmito otázkami musely zabývat další soudní orgány (vrchní soudy dle ust. § 104a OSŘ, kompetenční senáty dle zákona č. 131/2002 Sb., eventuálně Ústavní soud dle čl. 36 a 38 odst. 2 LZPS). Nepochybně tyto konstrukce mohou mít v jednotlivostech své výsostné juristické opodstatnění. Dostáváme se tím ovšem na takový vrchol práva, že je v podstatě bezprávním (viz. známý výrok Cicera v práci *De officiis*, I, § 33: „Summum ius, summa iniuria“).

Je přitom spravedlivé, aby byla osoba stíhána za to, že nezná takto zbytečně rozsáhlý právní řád? Lpění na uplatnění zásady *Ignorantia legis neminem excusat* v těchto případech totiž vyvolává opovrhování právním řádem jako celkem. Tyto případy tak vyvolávají ztrátu legitimacy principu i tam, kde by jeho uplatnění bylo zcela společensky akceptovatelné a spravedlivé.

Samozřejmě, je možné argumentovat přístupem prezentovaným Jiřím Spáčilem, že se každá rozumná osoba seznámí s právní normou z té oblasti, do které vstupuje. Reálným naplněním této myšlenky si ovšem nejsem jist. Toto je spíše možné v oblastech licencovaných, kdy výkon činnosti je podmíněn přezkoumáním znalosti zákonů dané oblasti (např. řízení motorových vozidel). Domnívat se, že si přečteme občanský zákoník před tím, než si ráno koupíme pečivo, je asi absurdní.

4.4 KVALITATIVNÍ PROBLÉM PRÁVNÍHO ŘÁDU

Dalším problémem relativizujícím předmětný princip je otázka rozlišení mezi právní normou a právním předpisem. Právní předpis je totiž pouze hmotným nosičem právních norem; právní norma je samotná myšlenková konstrukce, která je právním přepisem bohužel nedokonale zachycena. Adresát právní normy se tak dle převažujícího názoru nemůže spolehnout na pouhý gramatický výklad. Odhalení skutečného smyslu právních norem je proto z výrazné části podmíněno jinými metodami výkladu (teleologický, historický výklad apod.) a bez znalosti bohaté judikatury, odborné literatury apod. nelze právní normu skutečně pochopit.

Jde o otázku, zda předmětný princip spíše vztáhnout na znalost právních předpisů („leges“), či znalost právních norem („iuris“). Na základě shora uváděné aktuální judikatury ve vztahu k institutu dobré víry, které hovoří o neomluvitelném omylu tehdy, pokud je obsah právní normy dán „jednoznačným a nepochybným“ zněním zákona, bychom mohli dospět k závěru, že princip *Ignorantia legis neminem*

excusata“ se vztahuje právě na znalost právních předpisů. Tomu ovšem neodpovídá jiná část soudní praxe, která se odvíjí od myšlenky: „Scire leges non est verba eorum tenere sed vim ac potestatem - Znáť zákony neznamenať pamatovat si slova, nýbrž jejich smysl a působení“, což vrcholí až příkazem odklonit se od slovního znění zákona, pokud to vyžaduje účel zákona atp. (sp. zn. I. ÚS 50/03), tedy příkazem priority jiných výkladových metod před gramatickým výkladem. Lze například poukázat na teleologický výklad ust. § 712a odst. 5 věta druhá ObčZ ve znění účinném do 31. října 2011 (tj. před novelou provedenou zákonem č. 132/2011 Sb.) v rozsudku Nejvyššího soudu sp. zn. 26 Cdo 4131/2008, kdy zákonodárce novelizací zákonem č. 107/2006 Sb. opomenul v tomto ustanovení přizpůsobit odkazy na ust. § 711 ObčZ, ačkoliv znění tohoto ustanovení radikálně změnil. Nejvyšší soud však volil teleologický výklad v rozporu s jazykovým zněním, aniž by zkoumal otázku omluvitelnosti právního omylu, který se zde zjevně nabízel. Rovněž otázka rozlišení právních předpisů a právních norem nabývá na významu v případě změny judikatury. Ta se zpravidla zásadním způsobem mění z důvodu kusosti právní úpravy. To je například případ zajišťovacího převodu práva dle ust. § 553 ObčZ, kdy se po sedmnácti letech nejasností obsahu právních předpisů kategoricky postavil ve prospěch jedné z vícečetných výkladových alternativ (sp. zn. 31 Odo 495/2006).

Na jedné straně tak (s poukazem na judikaturu k institutu dobré víry) nezalost jednoznačného zákonného ustanovení není omluvitelná. Na druhou stranu znalost jednoznačného ustanovení v případech „odklonu judikatury od slov zákona“ je nerozhodná a omluvitelný právní omyl sama o sobě nevyvolává. Pakliže tyto závěry budeme chtít současně udržet, tak musíme nutně dospět ke stanovisku, že rozhodná je toliko judikatura (výklad plynoucí z interpretace provedené vrcholnými orgány veřejné moci). Jednoznačného a nepochybného znění zákona se v podstatě můžeme dovolávat toliko v intencích judikturních závěrů. Rozhodné jsou tedy judikturní závěry a právní předpis má spíše relativní platnost (pokud není shledán jako „správný“ soudní praxí, tak je rizikem se na něj odvolávat). Právní jistota a ochrana důvěry ve vyhlášený právní předpis tak přichází zkrátka. Důvodem je dle mého názoru jakási tendence tolerovat zákonodárci jeho nedostatky a nezatěžovat jej. I když obzvláště bezprostředně po změně společenské situace v roce 1989 bylo možno přistoupit z důvodu diskontinuity práva „ze dne na den“ na prioritu výkladu před nápravou vadného předpisu jeho zrušením (sp. zn. Pl. ÚS 48/95), s odstupem více jak dvaceti let je takováto tolerance nekvalitních právních předpisů kontraproduktivní, a bylo by „vhodné“ se s takovouto tolerancí důsledně rozejít.¹⁸ Jenom se stále hlouběji a hlouběji ztrácíme ve spirále mlhavosti právních norem a tyto se stávají

¹⁸ Srov. obdobné úvahy k dosavadní toleranci v práci Baňouch, H.: Ústavní soudkyně Eliška Wágnerová a některé inovace v českém právu. In Kokeš, M. – Pospíšil, I. (ed.) In dubio pro libertate. Úvahy nad ústavními hodnotami a právem. Pocta Elišky Wágnerové u příležitosti životního jubilea. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 41 – 43

postupně více a více neuchopitelnými. Bohužel shora uvedené známé civilistické případy nejsou zdaleka jedinými, což nám však mnohdy při zdrženlivosti vrcholných soudních orgánů s rušením právních předpisů nezbyvá než s povzdychem překonat. Alespoň, že někdy na problematiku pohlížíme s humorem, když například Petr Hajn upozorňuje, že pojem negativní zákonodárce z pohledu funkce je spojován s Ústavním soudem, ale z pohledu kvality činnosti by mohl být spojován i se samotným parlamentem.¹⁹

V praxi zákonodárce se tak vytratily požadavky kladené na kvalitu právního předpisu. Zákonodárce rezignuje na povinnost vytvoření řádných právních předpisů a spoléhá na invenčnost soudní praxe tzv. *ex post*. V důsledku toho právní předpis věrně nevyjadřuje právní normu. Zcela se vytratil základní moment práva, tj. člověk. Asi již nikdy nebude naplněn ideál „buta ember“, kdy Marie Terezie přikázala tvůrcům právních předpisů, aby se sklonili k obyčejnému člověku - právnímu laikovi a nechali jej přečíst své dílo s tím, že pouze pokud mu tento laik porozumí (vlastními slovy zreferuje obsah textu), tak právní předpis bude přijat.²⁰ Argumenty, že přece každý dokáže odhadnout smysl právní normy, když bude spoléhat na svůj právní cit, jsou mlhavé. Je lhostejno, zda to byl Jhering s argumentační figurou, že každý člověk rozumí, že není zdrav, když jej něco bolí, a to i když není lékař a nemá cit pro medicínu.²¹ Neboť i dlužníka bolí příchod soudního exekutora, ale to ještě neznamená, že je v právu, jelikož jde o otázku „subjektivního“ vnímání a nikoli rozlišení „objektivního“ práva. Pociťování újmy totiž samo o sobě nevypovídá o tom, jestli újma vznikla po právu, či z bezprávi (bez právního důvodu). Rovněž tento „subjektivní pocit“ o „mém vlastním správném výkladu“ právního předpisu je ve skutečnosti to, co současní autoři označují za jediný možný „rozumný“ výklad.²² Stále totiž platí, že každý z nás vnímá svět jinak²³, a již z tohoto důvodu by žádný interpret (ani když reprezentuje autoritu orgánu veřejné moci) neměl být opojen vlastní pravdou.²⁴

¹⁹ Hajn, P.: Advokátovo Listovani „Lidovkami“. Bulletin advokacie, rok 2006, č. 11 – 12, s. 132

²⁰ Rott-Pietrzyk, E. Klauzula generalna rozsudku w prawie prywatnym, 1. vyd. Warszawa: C. H. Beck, 2007, s. 94

²¹ Jhering, R.: Boj o právo – Právní věda všedního dne. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, 154 s.

²² Pelikánová, I.: Rozum, právo a interpretace. Bulletin advokacie, 2010, č. 12, s. 23 a násl.

²³ Viz. například aspekt předporozumění interpreta a čtenáře ve vztahu k právním předpisům v práci Holländer, P.: Interpretace ústavního práva: metodologický hlavolam? In Pocta Vladimíru Mikule, ASPI Publishing, 2002, s. 47 a násl.

²⁴ Koschin, Z.: Malá reminiscence. Bulletin advokacie, rok 2010, č. 12, s. 56

I z kvalitativního hlediska tedy právní řád tvoří objektivní meze, které brání reálnému naplnění principu „Ignorantia legis neminem excusat“. Když nelze na první pohled rozpoznat skutečný obsah právní normy, tak patrně není spravedlivé její naplnění od jednotlivce vymáhat státním donucením. Nástroje jako je náhrada újmy (ať už materiální, či imateriální) vzniklé v důsledku nekvalitní legislativy nejsou skutečným řešením problému, neboť pouze reagují na následky, ale neřeší příčiny. V kontrapozici s touto tolerancí nekvalitní legislativy lze poukázat na podněty komunitárního práva, když např. v rozsudku Evropského soudního dvora ve věci Komise vs. Nizozemí soud uzavřel, že není dostatečnou transpozicí směrnice práva, když členský stát nepřijme výslovnou úpravu a pouze spoléhá na dosažení účelu výkladem generálních klauzulí obsažených v národním právu.²⁵

4.5 PŘÍSTUP ZÁKONODÁRCE K PRÁVNÍMU POVĚDOMÍ (KE ZNALOSTI PRÁVA)

Shora uvedené úvahy se ubírali cestou spíše vlastností zákona, které jako samotný předpoklad určují, zda je objektivně možné právní normy znát. Nyní se pokusím poukázat i na obsahový aspekt zákonů, tj. zda zákonodárce po obsahové stránce skutečně vychází z principu Ignorantia legis neminem excusat.

Základní rovinu podal výstižně ve shora zmíněné práci z počátku roku 2000 Jiří Spáčil, když prostřednictvím institutu způsobilosti k právním úkonům vzájemně propojil pojem právního úkonu a rozumové vyspělosti osoby. Tímto (v kontextu díkce ust. § 130 odst. 1 ObčZ, kdy je dobrá víra podmíněna „zřetelem ke všem okolnostem“) odmítl zohledňování individuálních – subjektivních prvků osoby, když pouze taková osoba, která má dostatek rozumové vyspělosti (§ 9 ObčZ), může být způsobilá k právním úkonům. Nicméně je zdůraznit i jiné skutečnosti.

Nejdříve připomenu, že otázka způsobilosti k právním úkonům není „v celé šíři“ podmíněna rozumovou vyspělostí osoby, kdy základní hranice zletilosti (a tudíž plné způsobilosti k právním úkonům) je stanovena pomocí biologických parametrů a nikoli parametrů psychických (§ 8 odst. 2 ObčZ). Rozumová vyspělost je svou podstatou právní domněnka zletilých osob, což například výstižně podává návrh občanského zákoníku v ust. § 4 odst. 1 NOZ: „Má se za to, že každá svéprávná osoba má rozum průměrného člověka i schopnost užívat jej s běžnou péčí a opatrností a že to každý od ní může v právním styku důvodně očekávat.“ Na to, že se vlastně jedná o domněnku, ostatně logicky navazuje zákonodárce po obsahové stránce, když ve zvláštních předpisech uvažuje o situaci, kdy osoba

²⁵ Adinolfi, A. The Principle of Reasonableness in European Union Law. In Bongiovanni, G., Sartor, G., Valentini, Ch. (eds.) Reasonableness and law. Dordrecht: Springer, 2009, s. 383.

jinak způsobilá k právním úkonům z nejrůznějších důvodů podlehne rozumové slabosti (byť jen chvilkové, např. trestný čin lichvy dle ust. § 218 TZ).

Dále autorova výtka o nemožnosti zohlednění subjektivních prvků osoby při posuzování právního z toho důvodu, že dikce ust. § 130 odst. 1 ObčZ je vázána na „zřetel ke všem okolnostem“, nikterak neodůvodňuje závěr, proč by tato dikce měla být naplněna v případě nejasného znění zákona, ale naopak v případě jiného právního omylu nikoli. Autor tedy ve shora citované pasáži vede dělící linii, aniž by bylo hmatatelné, proč právě tímto místem je hranice vedena. Nejsm sto porozumět, proč právě jedny případy právního omylu omluvitelné jsou, a ty ostatní nikoli.

Nicméně i pokud bychom se s argumentací Jiřího Spáčila ztotožnili v tomto směru, tak s ním nelze souhlasit již v závěru, že právní řád sice poskytuje ochranu „nevyspělým“ osobám, nicméně tyto individuální aspekty jejich osobnosti nelze zohlednit. Právní řád totiž tyto aspekty umožňuje zohledňovat, a to nejenom na poli trestního práva. I ze samotného soukromého práva totiž lze vystopovat prvky, že i když zákonodárce osobám přiznává plnou způsobilost k právním úkonům, tak zohledňuje jejich individuální poměry. Například zákonem č. 367/2000 Sb. s účinností od 1. ledna 2001 bylo do ObčZ vloženo ust. § 53, které stanovuje povinnost dodavatele poskytnout spotřebiteli poučení o právu na odstoupení. Tedy zákonodárce výslovně předpokládá, že osoba (i když je plně způsobilá k právním úkonům) vzhledem k její pozici v daném právním vztahu nebude znát zákon a ta silnější strana je povinna jí takovéto poučení poskytnout. Tento zdánlivě nepatrný trend byl rovněž zachován v novelizaci provedené § 711 odst. 3 ObčZ zákonem č. 107/2006 Sb. s účinností k 31. březnu 2006, kdy byla uložena pronajímateli povinnost v případné výpovědi z nájmu bytu dát nájemci poučení o možnosti podání žaloby. Tedy opětovně zákonodárce předpokládal, že daná osoba znát zákon nebude, a tuto je potřeba příslušným způsobem poučit. Zákonodárce tedy rozlišuje situace osob a dovozuje z toho jakousi „omluvitelnou neznalost zákona“. Abych však autorovi nekřivdil, výslovně připomínám, že článek časově předcházela těmto novelizacím občanského zákoníku.

Tím se ovšem otázka přístupu zákonodárce k (ne)znalosti zákona zdaleka nevyčerpává. Navzdory poměrně striktnímu ust. § 2 ABGB o neomluvitelnosti neznalosti zákona například říšský zákon č. 113/1895 v ust. § 432 výslovně přikazoval poskytnout „stranám práva neznalým a advokátem nezastoupeným potřebný návod ku provedení jejich procesních úkonů a poučiti je o právních následcích spojených s jejich jednáními neb opomenutími.“ I když lze ve vývoji vystopovat nejrůznější momenty (od vztáhnutí poučovací povinnosti též na hmotné právo, tak naopak výjimku z obecné poučovací povinnosti z důvodu procesní ekonomie v případě vadného návrhu na odklad exekuce), tak bez ohledu na jejich věcnou správnost, či nikoli, lze z hlediska této práce uzavřít, že si je zákonodárce vědom existence osob neznalých práva. Přesto jim to však k tíži nedává, spíš naopak se je

naopak snaží chránit, aby z důvodů své psychické, či ekonomické slabosti neutrpěly újmu.

Konečně se zde zmíním o jistém paradoxu k přístupu k vědomosti práva. Na jedné straně totiž neochvějně praxe uplatňuje princip „Ignorantia legis neminem excusat“ vůči právním laikům. Na druhé straně zákonodárce výslovně předpokládá, že i zkušený právník s několikaletou praxí zákon znát nebude, resp. nedokáže správně uchopit obsah právní normy, a to ani ex post. Jde především o otázku opravných prostředků, kdy procesní předpisy operují s tím, že orgán I. stupně reprezentovaný právníkem s praxí, se může mýlit, když odvolacím důvodem je též mj. nesprávné právní posouzení věci. K tomu musíme připomenout též mimořádné opravné prostředky směrem k dovolacím soudům, které svým smyslem spočívají právě na řešení otázek právních, tedy odstranění nesprávného právního posouzení věci. Zde dokonce zákonodárce mnohdy předpokládá, že u těchto vrcholných orgánů rovněž může přijít k jisté formě neznalosti zákona, neboť se lze (samozřejmě za naplnění příslušných předpokladů) odklonit od předchozího právního názoru. Nadto nelze pominout řízení o případných ústavních stížnostech, či řízení o podáních k orgánům dle mezinárodních lidsko-právních dokumentů. Tedy, i když lze orgánům veřejné moci přičíst povinnost znát zákon („Iura novit curia“), tak zákonodárce sám předpokládá, že přece jenom „někdy“ tomu tak nebude. Vedle předpokládané neznalosti zákona samotnými právníky reprezentujícími orgány veřejné moci lze poukázat též na neznalost zákona samotným zákonodárcem. Jednak jde o teze rozvíjející oblast výkladu zákona, když dle Radbrucha interpret musí být moudřejší než zákon (zákonodárce).²⁶ Dokonce zákonodárce nemusí nutně znát ani samotný ústavní pořádek, když se předpokládá řízení o nesouladu právních předpisů s ústavním pořádkem.

V právním řádu tedy lze vystopovat značné množství situací, v nichž se předpokládá neznalost práva. Z pohledu laiků lze zdůraznit jakousi ochranou funkci ve vztahu osobám, u nichž je předpoklad znalosti práva spíše iluzorním jevem. Z pohledu srovnání nelze pak pominout paradox, kdy i odborník (právník z povolání) byť veden nejlepším vědomím a svědomím nutně nemusí znát právo. Princip „Ignorantia legis neminem excusat“ tak je skutečně principem, u něhož musíme posuzovat míru jeho uplatnění, a nelze jej chápat dogmaticky.

²⁶ Radbruch, G. Rechtsphilosophie. Studienausgabe. 2. Aufl., Heidelberg: Hrsg., Dreier, R., Paulson, S., C. F. Müller Verlag, 2003, s. 107. Citováno dle Holländer, P. Filosofie práva. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 85

5. NABÍZEJÍCÍ SE ALTERNATIVY

Ze shora uvedeného je tedy zřejmé, že situace není vůbec lichotivá. Cestou ke zlepšení v zásadě může docházet, buď odstraněním příčin, které znemožňují naplnění principu, anebo naopak samotná limitace principu „Ignorantia...“ (tedy v podstatě jakési odstranění následků).

5.1 LIMITACE PRINCIPU „IGNORANTIA LEGIS NEMINEM EXCUSAT“

Samozřejmě otázka limitace principu je značně diskutabilní, neboť tento princip je nástrojem vymahatelnosti práva a v případě jeho výraznější limitace otevřeme jakousi Pandořinu skříňku, kdy jen stěží odhadneme konečné důsledky. Nicméně se dle mého názoru jedná o poměrně aktuální otázku, kterou bohužel neobratně zaměňujeme s jinými tématy a vytváříme tak zástupné problémy. Dle mého názoru je takovýmto zástupným problémem i otázka umělého kritéria o „nezávislosti soukromého práva na právu veřejném“ dle ust. § 1 odst. 1 věta druhá návrhu občanského zákoníku, kdy toto ustanovení dle mého názoru nereaguje na skutečnou podstatu věci²⁷ Skutečné těžiště této otázky leží dle mého názoru spíše někde jinde, přičemž jedním z aspektů (nikoli jediným) je právě otázka objektivní nemožnosti poznání celého právního řádu. Domnívám se, že relativně výmluvným příkladem je praxe německých soudů, kdy je sice obecně neplatnost právního úkonu objektivní kategorií (tj. nezávislou na vědomosti příslušného zákonného zákazu, tedy neznalosti zákona), nicméně případné porušení devizových předpisů vede k neplatnosti právního úkonu pouze tehdy, pokud se jednalo o „vědomé“ porušení zákona všech stran právního úkonu²⁸ a touto cestou je formulováno jakési subjektivní pojetí sankce neplatnosti právního úkonu (ačkoliv pouze jako výjimky z obecného pravidla).

Dalším přístupem k limitaci předmětného přístupu by bylo poněkud drastické řešení prostřednictvím omezení způsobilosti jednotlivce k právním úkonům. Z jistého úhlu pohledu totiž nelze přehlédnout fakt, že jednotlivce objektivně vzato není schopen právní normy (či zákony) znát, a v důsledku toho vlastně trpí újmu na svých právech. Omezení způsobilosti k právním úkonům tedy v podstatě chrání jednotlivce před sebou samým. Bohužel se s čím dál složitějším světem (myšleno jak do oblasti skutkových otázek, tak i právních) pojí opačný trend snižování požadavků na způsobilost k právním úkonům

²⁷ Tvůrci v důvodové zprávě vedou argumentační linii v tom směru, že nikoli každé porušení „veřejnoprávního“ předpisu má vést k neplatnosti právního úkonu. Jde však dle mého názoru o dělicí linii nesprávnou, což dokládá již skutečnost, že ani porušení „soukromoprávního“ předpisu nemusí nutně způsobovat neplatnost právního úkonu. Srov. např. § 66 odst. 7 ObchZ

²⁸ srov. pozn. pod čarou č. 66 In Salač, J.: Rozpor se zákonem. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 35

(od tendencí snižování věkové hranice pro trestně-právní odpovědnost až po snahu emancipování nezletilých osob v návrhu občanského zákoníku), kdy navíc jde o přístupy nahodilé bez koncepčního uchopení (viz. způsobilost k hmotně-právním pracovním vztahům již od 15 let věku, kdy je však paradoxně v případě procesně-právního vztahu např. o dlužnou mzdu takováto nezletilá osoba bez procesní způsobilosti).

5.2 ODSTRANĚNÍ PŘÍČIN

Faktem nicméně zůstává, že bychom se měli spíše orientovat na odstranění příčin, které celkovou situaci vyvolávají, neboť především tato otázka vyvolává nedůvěru jednotlivce ve stát a popírá legitimitu moci. Jak již se ze shora uvedeného nástinu nejfrekventovanějších příčin podává, tak základem je stav legislativy, který zdaleka nelze označit za ideální. Reálnou protiváhou zákonodárci v tomto procesu hrají vrcholné orgány soudní moci, které však přistupují k zákonům zdrženlivě a k rušení právních předpisů přistupují ojediněle. Tímto se ovšem dostáváme dále do spirály nekvalitního zákonodárství, neboť v důsledku tohoto právní předpisy věrně nevyjadřují samotné právní normy. V tomto směru pak vlastně právní předpisy postrádají svou funkci, neboť jejich primární funkcí je být věrným nosičem právní normy. Jedním z řešení tak je vyvíjení většího tlaku na zákonodárce ze strany soudní moci.²⁹ Je spíše iluzorním se domnívat, že by takovýto efektivní tlak na zákonodárce mohli vyvíjet jednotlivci cestou formálních institucí parlamentní demokracie, což asi nelze očekávat ve zvýšené míře ani od prostředků občanské společnosti.

Dalším přístupem by mohlo být uchopení práva jako jednoho z vícerých normativních systémů. To může mít jednak cestu spíše formální, anebo naopak materiální. Cestou formální mám na mysli vstřebáním jiných normativních systémů do právního řádu. Je tedy možno formulovat nově otázku pramenů práva, kdy formulace těchto postulátů leží na bedrech právní vědy a vrcholných článků soudní moci a připustit tak morálku, náboženství, či zvyky (obyčeje) jako pramen práva ve formálním smyslu. Zmíněné absorbování jiných

²⁹ Nekvalitní zákonodárství obecně snižuje vymahatelnost práva. Nadto však nastupuje nebezpečná spirála nevymahatelnosti práva, neboť nejde jenom o to, že jednotlivec v pozici laika nemá objektivně možnost se obsahem právní normy seznámit. Zpětně totiž i samotný soudce jako profesionál je vystaven zvýšenému riziku nesprávnosti právního názoru, čehož následkem je zrušení rozhodnutí a vrácení věci k novému projednání. Totéž mutatis mutandis platí i ve vztahu k advokátovi, který má velmi omezenou možnost odhadnout míru úspěchu případné žaloby. Důsledkem nepředvídatelnosti pak není nic jiného, než cyklické soudní spory – ať po vrácení věci vyšším soudem, či podáváním nedůvodných žalob – což nevede k ničemu jinému, než zbytečnému zatěžování soudů, a tedy průtahům ve věcech, které by naopak pozornost zasluhovali. Tedy spirála nízké vymahatelnosti práva se v případě tolerance nekvalitní legislativy pouze více roztáčí.

normativních systémů právem je též možné učinit výslovnými odkazy právních předpisů na tyto normativní systémy (tj. užití odkazů na zvyklost, obvyklost, dobré mravy apod.).

Tímto formálním přístupem bychom si ovšem v současné době příliš nepomohli, neboť zbytečně budeme odkazovat na normativní systémy, které dost dobře nefungují. Mám tím na mysli především jakousi nefunkčnost etických pravidel ve společnosti. Ztotožňuji se ve výrazné míře s Jellinkovou tezí, že právo je minimem morálky ve společnosti.³⁰ Domnívám se tedy, že stát formuje (resp. by měl formulovat) jako právo takovou část morálky (resp. morálního povědomí), které je z pohledu společnosti nezbytným minimem. Jednoduše řečeno: zákonodárce musí do právních předpisů vtáhnout jiné společenské normativní systémy (tedy shora zmíněný materiální přístup). Zde ovšem nastává zmíněný problém jakési nefunkčnosti. Současný stav společnosti mi totiž připomíná situaci, kterou s posteskem popisoval Rudolf Jhering³¹, když na jedné straně o své právo nebojujeme a na druhé straně své práva zneužíváme. Chybí jakýsi otevřený čestný přístup k ochraně svých zájmů. Bohužel jde o smutný fakt. V západních krajinách Evropy se běžně setkáváme s volným nikým nestřeženým prodejem novin, kdy po vhození mincí si je možno odebrat noviny z přístroje. Praxe je taková, že zpravidla si obyvatelé těchto západních krajin vezmou jeden výtisk, který si zaplatili. Obávám se, že v našich zeměpisných podmínkách bychom se jen stěží ubránili snaze vzít si více výtisků, a to i tehdy, pokud by nám k ničemu nebyly. Ostatně jde o skutečnost možnosti vzetí si igelitových tašek v nákupních domech, kde tyto tašky byly volně k dispozici. Nebylo bohužel žádným překvapením, že jsme si takovéto tašky brali, i když nám byly k ničemu. Tyto zdánlivě mimoprávní

³⁰ Názory Viktora Knappa o obsahové morální indiferentnosti části právních norem v plné míře nesdílím, neboť i Knappem prezentované pravidlo jízdy vpravo má svůj morální/etický rozměr, i když nemusí být patrný na první pohled (a dokonce i když to nemusí být právě primárním smyslem právní normy). Stačí se na předmětnou normu podívat z hlediska, že zakazuje jednotlivci sobeckou jízdu „po celé cestě“, či libovolně kde se nám zachce. Nesmíme tedy přehlížet ani samotnou modalitu právní normy, kdy příkaz jízdy vpravo nezahrnuje pouze zákaz jízdy vlevo, ale zákaz jízdy kdekoliv jinde než vpravo. Morálně indiferentní je pravidlo spíše v tom smyslu, že je lhostejným, zda budou osoby jezdit vpravo, či vlevo. O úplnou absenci morálního rozměru ovšem nejde. Totéž lze vztáhnout i na pravidlo o nevcítání dnů poštovní přepravy do procesních lhůt. Zde si lze mj. klást z hlediska morálního otázku, zda soud může – jakožto orgán veřejné moci reprezentující stát – spravedlivě na účastníka přenášet odpovědnost za to, že státem pověřený orgán písemnost doručí až s odstupem času. Obdobně lze dle mého názoru interpretovat rovněž Knappem uváděný případ jateční velikosti dobytka v souvislosti s problémy nacistické právní filozofie. Srov. Knapp, V.: *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 85, anebo Knapp, V.: *Problém nacistické právní filozofie*. Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2002, reprint původního vydání z roku 1947.

³¹ Jhering, R.: *Boj o právo – Právní věda všedního dne*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, 154 s.

skutečnosti všedního dne ve skutečnosti jak praktiky, tak i teoretiky denně trápí. Jak se bránit výkonu práv spotřebitelem, kdy tito si prostřednictvím prostředků dálkové komunikace „koupí“ zboží, a následně ve 14 denní lhůtě pro odstoupení zboží vrátí. Své právo vrátit zboží z „nevědomosti“ tak spotřebitelé bohužel zneužívají k bezplatné výpůjčce zboží na krátkou dobu, což je patrné u zboží sezónního (stany apod.). Naopak dodavatelé neznalého a nadšeného spotřebitele nejednou překvapí neúplností informací (např. uváděním „základních“ cen, ke kterým je nutné připočíst ne jeden poplatek).

Právní řád je prostředkem k formování chování společnosti, nikoli však jediným, a nikoli soběstačným. Pokud je společnost ve velké míře „nemorální“, tak jí nepomůže ani sebedokonalejší právní předpis. Nutně tedy k fungování právního řádu potřebujeme i jakési etické portfólium. Je proto ideální, pokud právní řád reaguje na jiné společenské systémy. Je ideální, pokud se navzájem tyto systémy doplňují. Je sice zajímavým názor Hayeka³², abychom opustili zákonodárství a abychom se spolehli na společnost samu, která si spontánní řády vytvoří sama. Ovšem Hayek jako kdyby opomíjel skutečnost, že úspěch této myšlenky závisí i na tom, do jaké míry ony spontánní řády budou morální apod. Převáděno do oblasti práva, i takový spontánní řád peněžních ústavů, které jednostranně v průběhu právního vztahu mění jeho obsah (viz. nejruznější jednostranné oznámení o změně úrokových sazeb mimo smluvní úpravy v podobě inflačních doložek apod.) jsou skutečně spontánními řády. O morálnosti a správnosti tohoto „právního obyčeje – zvyku“ lze však zjevně pochybovat, neboť je patrný rozpor se soukromoprávní metodou regulace. Na jedné straně tak neobstojí ani samotné spontánní řády a je potřeba cíleného zákonodárství, které působí jako vymahatelný korektiv společenského spontánního jednání. Na druhé straně se ani tento korektiv neuspokojí sám se sebou a potřebuje nutně jakési spontánní řády.

Nemá tedy smysl vytvářet obsáhlé množství právních předpisů a tyto předpisy vymáhat s odkazem na princip „Ignorantia legis neminem excusat“. Významný prvek totiž spočívá ve společnosti samé a v tomto směru musíme i k samotnému právnímu řádu přistupovat. Musí jít o výraz společenského citění. Možná toto společenské citění mají na mysli autoři, kteří protestují proti bezduché aplikaci gramatického výkladu právních předpisů, a naopak zdůrazňují potřebu výkladu teleologického apod. Jak se ale bohužel se shora uvedeného nástinu podává, naše společnost v tuhle chvíli nedisponuje „morálně správnými“ společenskými normativními systémy. Patrně by bylo možné poukázat na Masarykův názor, že k vyspění společnosti v rozvinutou demokratickou společnost (s občanskou odvahou, iniciativou a odpovědností) je potřeba padesát let, a tedy zázraky očekávat již v tuto chvíli patrně nelze.

³² Hayek, F. A.: Právo, zákonodárství a svoboda. Přeložil Tomáš Ježek, Československá akademie věd. Praha: Academia, 1991, 131 s.

Jedním z nabízejících se řešení je tedy zvyšování právního povědomí, ale to však ne cestou memorování právních předpisů. Cesta by se spíše měla ubírat zvyšováním morálního kreditu společnosti a sbližováním práva a morálky, tedy absorbováním morálky v uvedeném materiálním smyslu. Jak ovšem zvýšit morální kredit společnosti tam, kde chybí dostatečně morálně akreditované vzory. Jistě nepochybně platí výrok Joseph de Maistre (odpůrce francouzské revoluce z přelomu 18. a 19. století): „Národ má takovou vládu, jakou si zaslouží.“; proces je však obousměrný. Proto platí i naopak, že pokud jsou postrádány morálně akreditované vzory, a společnost pouze vidí, jak vládnoucí elita bez odpovědnosti vystupuje nemorálně, tak se logicky i jednotlivec uchyluje k nemorálnímu jednání, a to jak ve vztahu k veřejné moci (oblast veřejného práva), tak i ostatním jednotlivcům (soukromé právo). Jedním z projevů je pak i skutečnost, že jednotlivec vůbec nemá zájem zjišťovat obsah právního řádu, či jej snad přímo dodržovat, a naopak se vždy zajímá pouze o osobní okamžitý prospěch. Proto pokud chceme hovořit o povinné znalosti zákona (resp. ji nekompromisně vyžadovat), tak nutně musíme nejdříve dosáhnout společné morální a hodnotové základny, neboť právo si samo nevystačí.

Konečně z důvodu jakési komplexnosti pojednání stručně poukážu i na možnost zvyšování právního povědomí. Zvyšování kapacity výuky v rámci obecného vzdělání je absurdností. Jakési samostudium je rovněž iluzorní. Příliš mnoho nemůže očekávat ani od toho, abychom se naučili chodit pro právní pomoc tak, jak chodíme pro pomoc lékařskou, neboť přichází v úvahu spíše ve finančně náročnějších otázkách a spíše ex post.

6. ZÁVĚR

Princip Ignorantia legis neminem excusat je nástrojem vymahatelnosti práva. Nikdy však nebyl bezvýjimečný. Vývoj společnosti nás nutí poohlédnout se, zda má být princip skutečně platný i nadále, resp. jak odstranit nežádoucí důsledky, popřípadě též, jak nastavit tomuto principu vhodné podmínky. Striktní uplatňování principu za účelem vymáhání práva působí kontraproduktivně, když dochází ke ztrátě legitimacy zákonodárce.

Jedním z přijatelných řešení je uplatnění subjektivních právních konstrukcí zdůrazňujících vědomost (tedy včetně vědomosti právní normy) jako předpoklad právního následku, neboť dosavadní přístup zákonodárce není zcela koncepční. Méně přijatelným řešením je taktéž přístup k samotné způsobilosti k právním úkonům tak, aby korespondovala se znalostí zákona (právních norem).

Dalším způsobem je vytvoření samotných předpokladů k tomu, aby bylo možno spravedlivě předmětný princip aplikovat. V tomto směru je ovšem nutné vyvíjet větší tlak na zákonodárce, jelikož jeho činnost nelze hodnotit právě nejlépe, přičemž efektivním protihráčem zákonodárci jsou toliko soudy. Dále si je nutné uvědomit, že těžištěm

práva je ovšem sama společnost a právo samo o sobě si nevystačí. Proto se jako další možnost nabízí sblížení práva a morálky (resp. jiných společenských normativních systémů), což ovšem nelze učinit ze dne na den, neboť středoevropské státy v nedávné době prošly výraznou společenskou změnou a morálně nejsou plně identifikovány.

Literature:

- Adinolfi, A. The Principle of Reasonableness in European Union Law. In Bongiovanni, G., Sartor, G., Valentini, Ch. (eds.) Reasonableness and law. Dordrecht: Springer, 2009, s. 383.
- Baňouch, H.: Ústavní soudkyně Eliška Wágnerová a některé inovace v českém právu. In Kokeš, M. – Pospíšil, I. (ed.) In dubio pro libertate. Úvahy nad ústavními hodnotami a právem. Pocta Elišky Wágnerové u příležitosti životního jubilea. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 41 – 43.
- Filip, J.: Ústavní právo České republiky. 4. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 30.
- Hajn, P.: Advokátovo Listování „Lidovkami“. Bulletin advokacie, rok 2006, č. 11 – 12, s. 132.
- Harvánek, J.: Teorie práva. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 170.
- Hayek, F. A.: Právo, zákonodárství a svoboda. Přeložil Tomáš Ježek, Československá akademie věd. Praha: Academia, 1991, 131 s.
- Hendrych, D. a kol.: Právní slovník. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 277.
- Holländer, P.: Interpretace ústavního práva: metodologický hlavolam? In Pocta Vladimíru Mikule, ASPI Publishing, 2002, s. 47 a násl.
- Holländer, P. Filosofie práva. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 85.
- Jhering, R.: Boj o právo – Právní věda všedního dne. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, 154 s.
- Kabátová, M.: A teď budeme kouřit nesmysly EU... Lidové noviny ze dne 25. října 2011, s. 4.
- Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M.: Římské právo. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 55 a násl.
- Knapp, V.: Teorie práva. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 85.
- Knapp, V.: Problém nacistické právní filosofie. Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2002, reprint původního vydání z roku 1947.
- Koschin, Z.: Malá reminiscence. Bulletin advokacie, rok 2010, č. 12, s. 56.
- Pelikánová, I.: Rozum, právo a interpretace. Bulletin advokacie, 2010, č. 12, s. 23 a násl.

- Rott-Pietrzyk, E. Klauzula generalna rozsudku w prawie prywatnym, 1. vyd. Warszawa: C. H. Beck, 2007, s. 94.
- Rouček, F., Sedláček, J. a kol. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému. Praha: Nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 89, reprint původního vydání nakladatelství CODEX Bohemia, s.r.o. v roce 1998.
- Salač, J.: Rozpor se zákonem. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 35.
- Spáčil, J. Neznalost zákona, právní omyl a oprávněná držba. Právní rozhledy, 2000, č. 5., s. 190.
- Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol.: Občanský zákoník II. komentář. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 1637.
- Zimmermann, R.: The Law of Obligations – Roman Foundations of the Civilian Tradition. Cape Town, Wetton, Johannesburg: Juta and Co, Ltd, 1992, s. 605.

Contact – email

rozboramarian@seznam.cz